

SZOMBATHELYI NYOMDÁSZOK ÉS KIADVÁNYAIK AZ 1800-AS ÉVEKBEN

■ Dobri Mária

Fitz József (1888–1964) a neves nyomdászattörténész írja a sajtó szerepéről, fontosságáról, „... Hogy a reneszánsz kori humanizmus, majd a reformáció, az ellenreformáció, a 18. századi felvilágosodás, a haladás eszméi, a 19. századi politikai szabadságmozgalom, a nemzeti ébredés ... aránylag gyorsan és szélesen terjedhetett az elsősorban annak köszönhető, hogy a nyomdászat volt a szekere, szállítója, postása, ügynöke, szócsöve. Az újkori történelem alakulását a sajtó irányította. A napi eseményeket, amelyekből történelem lesz, köztudomásra hozta, tájékoztatott a politikusok szándékairól, közölte beszédeiket, s mindezzel mozgatta a történelmet intéző tömegeket.”²

Hozzászólásomban azt kívánom bemutatni, hogy a fenti mondatok érvényesültek-e, s ha igen hogyan a szombathelyi nyomdászok kiadványaiban a reformkor hajnalán, abban az évtizedben, amikor a konferencia címe szerint „itt kezdődött reformkor.”

Előljáróban szeretnék néhány mondatral visszatekinteni a szombathelyi

nyomdászat történetére; nem kell nagyon messzire visszanezünk, mert csak 13 évvel a tárgyalt időszak előtt, 1787-ben jött létre a város első nyomdája. Források hiányában ma már nem lehet pontosan megállapítani, hogy az új egyházmegye első püspöke Szily János (1735–1799), vagy a vármegye hívta Szombathelyre a soproni Siess nyomdász-család egyik tagját, Siess Józsefet (?–1787), hogy a városban nyomdát létesítsen. A Siess család 1748-ban költözött Bécsújhelyről Sopronba, ahol Siess József János és Antal nevű fia munkáik révén hamarosan elismerést szereztek műhelyüknek.³ Szép munkájukat Kazinczy Ferenc (1759–1831) is dicséretesen említi Kiss Jánoshoz (1770–1846) írt levelében: „Meg kellene dicsérni a sopronyi Siest és a váci Máramarosit, hogy gondosan nyomtatnak.”⁴

³ Németh János: A Magyar Országos és Erdélyi Könyvnyomtatóknak neveik, és a helyek a hol, és az idő, e' meddig nyomtattak. = Tudományos Gyűjtemény, 1817. 11. köt. 76-85. p.; Csatkai Endre: A soproni nyomdászat a 18. század első felében. = Soproni Szemle, 1961. 1. sz. 38-51. p.

⁴ Kazinczy Kis Jánosnak 1805. január vége körül. Kazinczy Ferencz levelezése. 3. köt., 1803–1805. Közzéteszi Váczy János. Bp., 1892. 257. p. (Kazinczy Ferencz összes művei. 3. oszt. Levelezés)

¹ A 2008. november 7-8-án tartott „Itt kezdődött a reformkor” című konferencián elhangzott hozzászólás szerkesztett, jegyzetelt változata.

² Fitz József: A magyar nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története. 1. köt. A mohácsi vész előtt. Bp., 1959. 9. p.

Az 1787-es év azonban teljesen biztos, Szily János püspök november 14-én írta Schönvisner István (1738–1818) tudós régésznek, aki Szombathely monográfiáján dolgozott, „... az a szándékom, hogy a régi emlékeket Bécsben vésetem, a történetet pedig szombathelyi betűkkel adatom ki. Ugyanis Szombathely szerzett már nyomdát.”⁵

A püspök az akkor még üresen álló papnevelde épületében egy helyiséget bérleti díj nélkül bocsátott a nyomdász rendelkezésére, ahol az oktatás megindulásáig, 1790-ig dolgozhatott, s innét a mai Főtér, akkor Gyöngyös u. 9. sz. házába [Spitzer-ház] költözött. Ekkor már a fiú, Siess Antal József (1756 k.–1806) vezette a nyomdát, aki 1789-ben vette át a szombathelyi műhely vezetését. 1806-ig volt a nyomda a Siess család tulajdonában, abban az évben, tavasszal meghalt Siess Antal József. Halála után az örökösök a nyomdát segédjének, Perger Ferencnek adták el, aki nemsokára a mai Thököly, akkor Hosszú utca 38. számú házába telepítette át a műhelyt.

Perger Ferenc a kor tipikus tőkés vállalkozóinak egyike. Német származású, de magyarul tökéletesen beszélő, gimnáziumot járt, latinul is tudó, művelt polgár volt. Sikeres vállalkozásokba kezdett, üzemét fejlesztette. Zalában fióknyomdát hozott létre, ő lett Zala vármegye első nyomdásza 1816-ban. Fióknyomdát létesített Keszthelyen is, ahol igazi üzletet a művészetpártoló Festetics György (1755–1819) megrendeléseivel jelentettek számára. Olyan jelentős munkákat nyomtatott ki, mint az első Helikoni ünnepségek teljes szövege, Csondor János gazdálkodással kapcsolatos és Pfahler Károly jogtudományi munkája. Jó szakember volt, de nehéz természete és a törvényesség határait súroló vállal-

kozásai miatt gyakran összetűzésbe került a hatóságokkal. 1840-ig volt a tulajdonában a szombathelyi nyomda.

Az 1810-es években tehát csak egy nyomda volt a városban, de ez teljesen kielégítette a 3700 lakosú püspöki székhely igényeit. 1810-ben Magyarországon 29 helységben összesen 34 nyomdai üzem működött,⁶ Szombathely a maga nyomdájával ezek közé tartozott.

A Siess nyomda az első években csak püspöki körleveleket, egyházi nyomtatványokat készített, a vármegye és a város meghívók, úrlapok, különféle nyomtatványok igényével jelentkezett.

A nyomda felszerelését valószínűleg nem tartotta a püspök alkalmasnak arra, hogy a város monográfiáját itt nyomtasssa ki. Ezért – vagy más ok miatt – a könyv Pesten jelent meg a Trattner nyomdában, 1791-ben.⁷ Kultsár István (1760–1828) azonban néhány évvel később – 1794-ben – a Siess nyomda betűivel jelentette meg Mikes Kelemen Törökországi leveleit.⁸ A nyomda akkor már nem a szeminárium épületében működött, az ott lévő emléktábla bizony rossz helyen van.

A század végére megnőtt az egyéni megrendelők száma, s velük a nyomda termékei, de többnyire csak pár oldalas alkalmi kiadványokat nyomtattak. Az 1800-as években csupán egyetlen nagyobb terjedelmű munka került ki a nyomdából, Szilágyi István (kb. 1748–1821) nárai plébános prédikáció-gyűj-

⁶ Kecskés Anna: Felvilágosodás- és reformkori nyomdáink a számok tükrében. = Magyar Grafika, 1979. 5. sz. 60-64. p.

⁷ Schoenvisner, Stephanus: Antiquitatum et historiae Sabariensis ab origine usque ad praesens tempus libri novem. Pestini, Trattner, 1791. 384 p., 27 t.

⁸ Mikes Kelemen: Török Országi Levelek melyekben A II. Rákóczi Ferentz Fejedelemmel Bujdosó Magyarok' Történetei más egyéb emlékezetes dolgokkal együtt barátságosan előadtnak. Szombathely, Siess, 1794. 490 p.

⁵ Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár, III.1.a. 1787. nov. 14.

teménye hat kötetben, latin nyelven.⁹ A 400-500 oldalas kötetekből az első három a Siess nyomdában, a másik három már a Perger nyomdában jelent meg.

A nyomtatványok többségét jelentő alkalmi kiadványok, örömdalok, beszédek, különböző világi vagy egyházi alkalmakra készültek. A világi alkalmakat politikai vagy társadalmi események szolgáltatták. Egy részük nevezetes eseményekhez, mint például koronázás, tisztségre való megválasztás, beiktatás, győzelem köthető. Az állam életével kapcsolatos kiadványok egy-egy aktuális politikai-történeti esemény kapcsán keletkeztek, bár az állam az egyházhoz és az iskolákhoz képest csak szerényebb mértékben vett részt a kiadványok összetételének alakításában.

1804-ben II. Ferenc (1768–1835) császár trónra lépését ünnepelték, Kőszegen szeptember 23-án egy magyar nyelvű verssel, Szombathelyen október 3-4-én Batthyány Lajos (1753–1806) Vas vármegye főispánjának örömversével.

⁹ Szilágyi, Stephanus: Institutio concionatoria quinquepartita de festo circumcionis Domini, reliquisque eodem die concurrentibus solemnitatibus. Pars quarta Complectens ejusdem Conciones. Sabariae, Siess, 1803. 459 p.; Szilágyi, Stephanus: Institutio concionatoria quinquepartita de festo Purificationis B. Virginiae Mariae. Pars quarta Complectens ejusdem conciones. Sabariae, Siess, 1804. 579 p.; Szilágyi, Stephanus: Institutio concionatoria quinquepartita de Sancto Stephano protomartyre. Pars quarta Complectens ejusdem Conciones. Sabariae, Siess, 1805. 411 p.; Szilágyi, Stephanus: Institutio concionatoria quinquepartita de festo circumcionis Domini, reliquisque eodem die concurrentibus solemnitatibus. Pars prima Complectens Expositionem Festi. Volumen Primum. Sabariae, Perger, 1807. 579 p.; Szilágyi, Stephanus: Institutio concionatoria quinquepartita de festo Ascensionis Domini. Potissimum pro ruralibus parochis. Pars Quarta Complectens ejusdem Conciones. Sabariae, Perger, 1808. 442 p.

TÖRÖK ORSZÁGI LEVELEK,

mellyekben

A II^{dik} RÁKÓTZI FERENTZ

Fejedelemmel Bújdósó Magyarok' Történetel

**más egyéb emlékezetes dolgokkal együtt
barátságosan eléadtának.**

I r t a

MIKES KÉLEMEN

Az emlégett Fejedelemnek néhai Kamarálla,

Most pedig

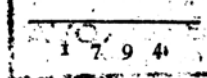
**Az eredetképpen való Magyar Kézírásokból
kiadta**

KULTSÁR ISTVÁN

Az Ékesfőzöllásnak Tanítója.

SZOMBATHELYEN,

Nyomatatta-SIESS ANTAL JÓSEF.

A Törökországi levelek 1794. évi kiadásának címlapja

Mindkét örömdal szerzője nemescsói Sztrókey Antal (1780–1850) ügyvéd.¹⁰

¹⁰ [Sztrókey Antal]: Öröm Dal, mellyet a felséges II-dik Ferentz, római császárnak stb. austriai örökös tsászárságra tett lépését ünneplette Kőszeg városa September hónap 23-dik napján 1804. Szombathely, Szisz, [1804]. 6 p.; [Sztrókey Antal]: Öröm dal, mellyel a felséges II-dik Ferentz, római császárnak, austriai örökös tsászárságra tett lépését ünneplte Németh Ujvári Batthyány Lajos, vas vármegyének fő ispánja stb. Szombathely mező városában October hónap 3-dik és 4-dik napjain. 1804. Szombathely, Szisz, [1804]. 8 p.

Széchenyi Ferencnek (1754–1820) két beszéde jelent meg 1807-ben. Március 16-án mint királyi biztos mondott beszédet Batthyány Fülöp (1781–1870) örökös főispáni beiktatásán, másnap, március 17-én pedig abból az alkalomból beszélt, hogy őt iktatták be a főispáni hivatal adminisztrátorságába.¹¹

1809-ben, amikor Magyarország a napóleoni háborúk hadszínterévé vált, meghirdették a nemesi felkelést. Ismeretes, hogy a felkelő hadak a győri csatában – bár helytálltak – vereséget szenvedtek. A hadi eseményt némelyek vereségnek, némelyek hősi tettnek élték meg, mindenesetre a nemesi felkelő sereget versekben buzdították.

A „felkelő nemzetnek, a buzogányos vitéz magyaroknak” ajánlotta versét pázmándi Horváth Endre (1778–1839) téti plébános „... kardra, lovakra vitéz szkit-hák...” buzdította a felkelőket. Költeményével olyan sikert ért el, hogy egy év alatt hat változatlan kiadást ért meg.¹²

Lábas Ferenc Vas megyei földbirtokos, aki a szombathelyi városi tanács tagja is volt, „A tekintetes nagyságos Vass vármegyei méltóságos, nagyságos, tekéntetes és nemes rendű felkelő vitéz magyar sereghez” írta versét Szombathelyen, Bójt más havának 4. napján, 1809-ben.¹³

¹¹ *Széchenyi Ferenc*: Beszéd, Mellyet Széchenyi Ferentz gróf a nagymélt. Hertzeg Batthyány Fülöpnek Nemes Vasármegye örökös főispányi méltóságába tett bé iktatásakor úgy, mint királyi biztos mondott Martius 16-án 1807. Szombathely, Perger, [1807]. 8 p.; *Széchenyi Ferenc*: Beszéd, mellyet gróf Széchenyi Ferentz ő Excellentiája ns. Vass vármegyei fő ispányi hivatalnak adminisztrátorságában lett bé iktatása alkalmatosságával mondott Martius 17-én 1807. Szombathely, Perger, [1807]. 7 p.

¹² *Horváth András*: A felkelő nemzetnek, a buzogányos vitéz Magaroknak.[!] Szombathely, Perger, [1809]. 6 p.

¹³ *Lábas Ferenc*: A T[ekintetes] N[emzetes] Vass Vármegyei Méltóságos, Nagyságos, Tekéntetes, és Nemes Rendű Felkelő Vitéz Magyar Sereghez. Nemes Lábas Ferencznek versei.

A hadi győzelmek, a győztes hadsereg hazaérkezése is fontos laudációs lehetőséget jelentett. Bőle András (1763–1843), a későbbi szombathelyi püspök, „a nemes magyar felkelő s a táborbul hazatért megyebéli vitéz sereghez, a rettenthetetlen bajnokokhoz, akik véghetetlen veszedelmek közepette küzdöttek” intézett örvendező és hálaadó köszöntést. Beszéde 1810-ben jelent meg,¹⁴ és ugyanekkor egy „Jeles emlékezet, azon felkelő megyebéli vitéz lovas, és gyalog hazafiakrúl, akik a múlt háborúban különös hadi virtusaik által magokat megkülönböztették, és szolgáltak, mind magoknak örökös dicsőségére, mind pedig minden hazafinak ösztönzésére...”¹⁵ című kiadvány, amely naplószerűen napról napra közli az eseményeket, név szerint kiemelve a hősokeket, megemlítve, hogy hány ellenséges katonát öltek meg, kihangsúlyozva, hogy még egy francia generálist és egy főtisztet is fogságba ejtettek.

A különböző társasági események, mint bál, vagy családi ünnepek, az emberi élet két nagy fordulója – a házasság és a halál – is jó alkalom volt arra, hogy örömdalt zengjenek.

A lakodalmi, esküvői köszöntők különösen az arisztokrácia körében vol-

Szombathelyen, Bójt más Havának 4-dik Napján 1809-dik Esztendőben. [Szombathely], Perger, [1809]. 8 p.

¹⁴ [Bőle András]: A Nemes Magyar Felkelő s a táborbul visszatért megyebéli vitéz sereghez intézett örvendező s hálaadó köszöntése, a nemes Vas-vármegyei, Statusok, és Rendeknek Szombathelyen Boldog Aszszony havának 13-ik napján 1810-ik esztendőben. Szombathely, Perger, [1810]. 8 p.

¹⁵ Jeles emlékezet, mellyet a Nemes Vas-Vármegyei statusok és rendek, a leg hitelesebb tudósított után, örömmel tesznek, azon felkelő megyebéli vitéz lovas, és gyalog hazafiakrúl, kik a mult háboruban, különös hadi virtusaik által magokat megkülönböztették, és szolgáltak mind magoknak örökös ditsőségekre, mind pedig minden hazafiaknak ösztönére, hogy a király és a haza eránt, hasonló virtusok, és érdemekre törekedjenek. Szombathely, Perger, 1810. 8 p.

tak divatosak. Két ilyen nyomtatvány ismeretes, „*Mennyegzői dal báró ocskói Ocskai Ferenc és báró Seldern Karolina egybekelésükre*” 1808. június 6-án, és „*Örömdal nagyszentmikósi Nákó Sándor és tolnai gróf Festetich Terézia egybekelésére*” szintén 1808-ban.¹⁶

1806-ban bál volt Szombathelyen, amely után egy gúnyiratban támadták a túlságosan kivágott ruhákat viselő hölgyeket. Dukai Takács Terézia (1780 k. –1810 k.) költőnőnek, (dukai Takács Judit unokatestvére) híressé vált az a verse, melyben a bál után „*Felelet ezen asszonyi nem viseletét gúnyoló verszetre*”¹⁷ címmel védte az ott megjelent hölgyeket a «Kivágott ruhák ellen» írt gúnyirattal szemben.¹⁸

Egy rövid német nyelvű ismeretterjesztő kiadvány jelent meg 1805-ben a sárga láz leírásáról, amely gyakorlatias tanácsokat ad, foglalkozik az alkalmas gyógyszerekkel, a betegség gyógyításával, megelőzésével, elkerülésével.¹⁹

A szépirodalmat Szép János – 1794–1810 között tanította a szombathelyi

gimnáziumban – két latin nyelvű munkája képviseli.²⁰

Egyházi kiadványnak tekintettünk minden olyan művet, amely vagy egyházi személyhez szól, vagy a vallás külső, vagy belső gyakorlásával, a hitélettel, az egyházzal kapcsolatos tartalmi vagy formai szempontból, mint az „*Egy alkalmatos kézikönyvecske*” 1805-ből, amely imádságokat, litániákat, könyörgéseket tartalmaz.²¹ Feltétlenül az egyházi kiadványok közé kell sorolni az egyházmegye névtárát, (schematizmus), amely 1805-ben jelent meg.

Az egyházi kiadványok között is találunk ünnepi alkalomra készült köszöntő verseket, mint Nagy Gábor (1758–1809) a bölcselkedés és teológia doktora, egyetemi teológiai tanárnak „*Öröm napi beszédét*”. Ezzel Némethy Imre, Első Remete Szent Pál szerzetesbéli áldozó papot köszönti aranymiséje alkalmából Szombathelyen a domonkos szerzetesek templomában 1800-ban, szeptember 24-én.²² Kiss János (1770–1846) teológiai doktor, evangéli-

¹⁶ *Mennyegzői dal báró Ocskói Ocskai Ferenc és Báro Seldern Károlina egybe kelésükre*. Mely történt Egyeden Sopron vármegyében Sz. Iván havának 6-án 1808. eszt. Szombathely, P. F. [Perger], [1808]. 4 p.; *Örömdal Nagy Sz. Miklósi Nákó Sándor és Tolnai gróf Festetich Terézia kisasszony menyegzőjére*, mely történt Egyeden Sopron vármegyében Sz. Iván havának 6-kán 1808. esztendőben. Szombathely, P. F. [Perger], [1808]. 4 p.; *Ulreich Tibor*: Szombathelyi nyomdái napjainkig, valamint termékeik 1787-től 1900-ig. Szombathely, 1961. (továbbiakban: Ulreich, 1961.) 196. és 198. tétel.

¹⁷ [*Dukai Takács Terézia*]: *Felelet ezen asszonyi nem viseletét gúnyoló verszetre*. Szombathely, Perger, 1806. (Szerzőt nem említ, Ulreich, 1961. 156. tétel, nem ad meg leelőhelyet. Szinnyei, Petrik nem ismeri.)

¹⁸ Valamit a szombathelyi bálrul. Takács Therezia öröm-verseire 1806. eszt. Sz. András hava 10. napján. Szombathely, Perger, [1806]. 7 p.

¹⁹ *Beschreibung des gelben Fiebers für Aerzte und Wundärzte der k. und k.k. österreichische Staaten*. Steinamanger, Siess, 1805. 20 p.

²⁰ Cicero, *Oratio pro A. Licinio Archia poeta*. *Explicita ... per Ioannem Szép. Sabariae, Siess, 1802. [2], 64 p.* (Ulreich, 1961. 100. tétel); *Isitirion in Hendecasyllabis Illustrissimo Domino Leopoldo Somogyi episcopo Sabariensi, oblatum a Joanne Szép. Sabariae, Siess, [1806]. 4 p.* (Ulreich, 1961. 169. tétel).

²¹ *Alkalmatos kézikönyvecske*, mely magában válogatott reggeli, estvéli miséhez, gyónáshoz, áldozathoz való, és több más imádságokat foglal: különböző litániákkal, Urunk haldoklásáról, és haláláról, és Jeshuzhoz való több könyörgésekkel együtt. Szombathely, Sziesz, 1805. 108 p.

²² *Nagy Gábor*: *Öröm napi beszéd*, melyet Némethy Imre első Remete Szent Pál szerzetesbéli ötvenes áldozó Papnak első Szent Miséje meg ujjétásakor mondott Nagy Gábor Szombathelyi Megebéli Lenti Plébános, s a Böltselkedésnek, és Istenes Tudományoknak Tudóssa. Szombathelyen a Szent Domonkos Szerzetesek Templomában Kiss Asszony Havának 24-én 1800-dik Esztendőben. Szombathely, Siess, [1800]. 16 p.

kus superintendens, a „*papi hivatal méltósága*” című beszédével köszönti lelkesztársát Nagy Istvánt (1729–1812) prédikátorságának 50. évfordulóján.²³

Természetesen a prédikációk is az egyházi kategóriába tartoznak, ezekből a legtöbb Nagy József (1753–1810), szombathelyi prépost-kanonoktól²⁴ jelent meg. Kitűnő egyházi és világi szónok volt. Szónoki híre annyira elterjedt, hogy nevezetes ünnepélyek alkalmával környék-szerte prédikált. Vas vármegye nyilvános tanácskozásaiiban irányadó szerepet vitt. A gyűlésteremben 1805-ben nagy vita folyt arról, hogy magyarul folyjanak-e ezentúl a tanácskozások; Nagy József vetett véget a vitatkozásnak azáltal, hogy magyarul kezdte beszédét, ami akkora hatást keltett, hogy a magyar nyelv bevezetése minden további tétovázás nélkül határozottá vált.

A legtöbb egyházi alkalomra írt vers (latin vagy magyar nyelvűek) az egyházmegye új püspökének beiktatásáról emlékezik meg, vagy a püspökök halála alkalmából készült.

²³ Kis János: A papi hivatal méltósága, mellyet, midőn Főtisztelendő Nagy István ur a Dunán tul lévő ev. ekklesiák superintendense prédikátorságának 50-ik esztendejébéli jubileumát inneplette, lerajzolt Kis János. Szombathely, Szisz, 1803. 23 p.

²⁴ Nagy József Szily János titkára, majd a szeminárium rektora volt. Prédikációi: Nagy József: Szent István első magyar király, és apostol Inneplésére alkalmaztatott beszéd, melly a Bétsi Fő, és Al-rendű Magyarokhoz mondatott Nagy József szerengrádi és szombathelyi kánonok s lector által a Városban lévő Tisztelendő Kaputzinus Atyák Templomában Kiss Aszszony havának 24. Napján 1800 Esztendőben. Szombathely, Sies, 1800. 16 p. (Szerengrád talán a Szerémségben fekvő Sarengrad, magyarul Atya, noha ott szent Péter és Pál tiszteletére épült kolostor van. Nem messze ettől, Nijemci, magyarul Csótnémeti községben található szent Katalin temploma); Nagy József: Nagy pénteki beszéd, mellyet Nagy József a szombathelyi káptalan lectora és kánonoka mondott ugyan Szombathelyen 1798 esztendőben. Szombathely, Siess, [1798]. 24 p.

Az egyházmegye első püspöke, Szily János 1799-ben halt meg. Halálára többen is jelentettek meg latin és magyar nyelvű verset, közülük kiemelkedik Szegedy Pál kanonok,²⁵ Nagy János (1732–1803) szanyi plébános verse,²⁶ amelyek felsorolják érdemeit, építkezéseit, alapításait, ezért nagyon jó források az egyházmegye történetéhez. Szabó Ferenc a szeminárium diákjainak nevében búcsúztatta a püspököt.²⁷ 1800-ban Herzan Ferenc (1735–1804) bíboros beiktatására, 1804-ben halálára jelentek meg alkalmi írások. Ekkor jelentkezik először irodalmi munkával Horváth József Elek (1784?–1835),²⁸ aki akkor a szeminárium első éves hallgatója volt. A következő évben Somogy

²⁵ Szegedy Pál: A jó Pásztor, mellyel a méltóságos és kegyelmes Felső Szopori Szily János Urat, a szombathelyi megyének első püspökét ... az ő végső halotti tiszteletének alkalmosságával meg ditsérte Szombathely városában Mezző Szegedi Szegedy Pál ... Szent-György havának 9-ik napján, 1799-dik esztendőben. Szombathely, Siess, 1799. 18 p.

²⁶ Nagy János: Felső Szopori Szily Jánosnak első szombathelyi püspöknek ... bánat szüntető emlékezete. Irta ... Nagy János T.N. Sopron vármegyének tábla bírája, és Rába-Közben Szany Mező-Városnak plébánusa. Szombathely, Siess Antal József betűivel. 15 p.

²⁷ Szabó Ferenc: Méltóságos Felső-Szopori Szily János első szombathelyi püspök Ő Excellenciájának, mint édes atyjoknak váratlan halálán kesergő nevendék papság. Szombathely, Siess, [1799]. 7 p.

²⁸ Horváth József Elek író, jogász, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. A szombathelyi líceum, majd a szeminárium diákja volt, de nem papi pályára lépett, hanem Győrben jogot végzett, majd a kaposvári gimnázium igazgatója lett. Herzan püspök halálára írt munkája: Horváth József: Pásztori Játék mellyet kardinál gróf Harrasi Herzan Ferentz ... szombathelyi püspök Urnak ... Sz. Iván Havának 1-ő Napján 1804 Eszt[endőben] történt Halálára készített Horváth József, Az Isteni Tudománynak első Esztendő-béli hallgatója, s ugyan azon Szombathely-Megye-béli Nevendék Papságnak egygyik Tagja. Közre Botsáttatott a T[isztelen]dő Nevendék Pap Uraknak költségével. Szombathely, Szisz, 1804. 12 p.

Lipót (1748–1822) beiktatását köszöntik az örömdalok, Dukai Takács Terézia is köszönti a püspököt.²⁹

Az 1800-as években megjelent nyomtatványok jelentős része iskolai kiadvány. Ennek tekintettünk minden olyan nyomtatott művet, amely az iskolákban folyó oktatást szolgálta, iskolai alkalomra vagy iskolai alkalomról készült, továbbá az olyan egyéb alkalmi nyomtatványokat is, melyeknek elkészítésében meghatározó módon vettek részt az iskolák alkalmazottjai vagy diákjai. Meghatározó részük *classes, classificatio* (osztályzat), továbbá vizsgátelek (*tentamen publicum*), téziszfüzetek, néhány tanár, igazgató köszöntése.

Czuppon György (1755–1820) kánonokot, aki 1802-től a líceum igazgatója, a szombathelyi „*fő oskolákban a bölcselkedésnek második esztendő béli hallgatói*” névnapján Mátai Ignác versével köszöntik 1807-ben.³⁰

Szombathely iskoláihoz, a gimnáziumhoz és a líceumhoz kötődő kiadványok a *classificatiók*, a tanulók névsora, és a *tentamen publicumok*. A félévi anyagot márciusban vizsgákkal fejezték be, a rendes félévi vizsga mellett azonban tartottak nyilvános, közönség jelenlétében megtartott próbatételeket (*tentamina publica*). Ezek nem voltak kötelezők, inkább ösztönző jellegű-

ek, ki-ki tetszése szerint vehetett részt rajta. Vagy vitatkozásból (*disputationes*), vagy a kiválasztott tételek védelmezéséből (*defensiones*) álltak. A próbatételek célja az volt, hogy a tanulókat önálló fellépésre, gondolkodásra és bátorságra nevelje, s hogy a tanárokat ellenőrizni lehessen, nem tanítanak-e olyat, ami az állam, a vallás, a jó erkölcs ellen ütközik. II. József (1741–1790) idején nem voltak ilyen nyilvános vizsgák, de I. Ferenc újra elrendelte őket. Megtartásuknak módját rendelet szabályozta, a tárgyakból téziseket kellett összeállítani, amelyeknek tükrözni kellett a félévben elvégzett anyagot. A téziseket a főigazgató útján a helytartótanácsához, majd a királyhoz küldték jóváhagyás végett. Szombathelyen először az 1795/1796-os év második félévének végén, augusztusban tartottak nyilvános vizsgát. A nyilvános vizsgáteleket kinyomtatták.

Kresznerics Ferenc³¹ (1766–1832), a líceum legmarkánsabb egyéniségű tanára, kezdettől a matematikát (mennyiségtant), geometriát, építészetet és a vízműtant tanította. Quodlibet gyűjteményében 1802-től 1809-ig megtalálhatók a kinyomtatott *tentamenek*.³² Ezekből láthatjuk, hogy mit, hogyan oktattak. Hübler János a líceum alapításától 1808-ig tanította a fizikát és a mezei gazdaságtant, a történelem és a hozzá tartozó melléktárgyak tanára az 1810-es években Dese Pál majd Németh János, a filozófiáé Horvát Ferenc volt, aki később az iskola igazgatója is lett. Kresznerics Ferenc már említett gyűjteményében valamennyi tantárgynak megtalálhatók a *tentamen*

²⁹ Takács Terézia: Nagy Méltóságú, és Főtisztelendő Perlaki Somogyi Leopold szombathelyi püspök ő Nagyságának szombathelyi püspökségbe beiktatása jeles inneplésének alkalmatosságával Takács Thereziától az aszszonyi nemnek nevében szerzetetett örömversek. 1806 esztendőben Sz. András Hav. 10. napján. Szombathely, Perger, [1806]. 6 p.

³⁰ [Máтай Ignác]: Fő Tisztelendő Czuppon György szombathelyi kánonok urnak, s ugyan szombathelyi Fő, és Al Oskolák igazgatójának tc. neve napjára ajánlák, és áldozzák a szombathelyi fő oskolákban a bölcselkedésnek második esztendő béli halgatói. 1807. Szombathely, Perger, [1807]. 4 p.

³¹ Kresznerics Ferenc pap, nyelvészeti szakíró, 1793–1812 között volt a líceum tanára.

³² A gyűjtemény a Premontrei Gimnázium könyvtárában található, a régi anyagban, jelzet nélkül.

publicum-ai, köztük természetesen az ő tárgyai is.³³

1807 után azonban Kresznerics Ferenc vizsgatételei nem Szombathelyen jelentek meg, ugyanis Paintner Mihály (1753–1826) győri főigazgató, azt követelte, hogy a kinyomtatott tentamen publicumok téziseire kerüljön rá, hogy „a főigazgató jóváhagyásával és engedélyével.” Kresznerics ezt nem volt hajlandó megtenni, mert nem volt rá szabály, hogy ez kötelező lenne, és a füzeteket nem Szombathelyen, hanem Pesten az Egyetemi Nyomdában nyomtatta ki, 1808-ban Paintner szigorúan megróttta Kresznerics Ferencet, bepanaszolta a püspöknél, s ennek az lett a következménye, hogy az 1811/1812. tanév után el kellett hagynia a katedrát.³⁴

Szombathely első nyomdája 1787–1806 között mai ismereteink szerint közel másfélszáz kiadványt jelentetett meg. Ezek többsége – 111 – latin nyelvű, magyarul 33, németül pedig 3 kiadvány látott napvilágot. A nyomtatványoknak több mint egyharmada – 59 – tentamen publicum és classificatio.

A Perger-nyomda 1806–1810 között 73 nyomtatványt jelentetett meg, köztük 8 classificatiót és 12 tentamen publicumot. A Schedius Lajos (1768–1847) szerkesztette Mess-Verzeichniss szerint 1800-ban Magyarországon összesen 115 mű jelent meg a következő nyelvi megoszlásban: 45 magyar, 15 német, 51 latin és 4 szláv munka. Ez körülbelül ugyanazt az arányt tükrözi, mint a szombathelyi nyomtatványok nyelvi összetétele. A nyugat-európai országok többségében a humanizmus és reformáció korában bekövetkezett már a nemzeti nyelvek térhódítása és a latin visszaszorulása a tudomány területére, majd teljes eltűnése. Magyarországon – miként Közép- és Kelet-Európa több országában – e folyamat még jócskán elhúzódott, csak a 19. század második felére valósult meg a nemzeti nyelv általánossá válása. Ebben nagy szerepe volt a felsőbb iskolákban működő magyar társaságoknak, köztük a szombathelyi királyi líceumban Bitnitz Lajos³⁵ (1790–1871) ösztönzésére 1823–1836 között működött Magyar Társaságnak.

³³ Tentamen publicum ex architectura civili et hydrotechnia, quod in Lyceo Regio Sabariensi e praelectionibus Francisci Kresznerics ... Anno 1802. die 23. Martii. Sabariae, Siess, [1802]. 22 p. és Tentamen publicum ex mathesi pura, et geometria practica, quod in Lyceo Regio Sabariensi e praelectionibus Francisci Kresznerics ... Anno 1802. Die 17. Mensis Augusti. Sabariae, Siess, [1802]. 23 p.

³⁴ Az ügyhöz ld. *Dobri Mária: Kresznerics Ferenc, 1866–1832.* = Vasi Szemle, 1993. 4. sz. 511–538. p.

³⁵ Bitnitz Lajos pap, nyelvész. 1812-től a líceum tanára, 1819-ben ő kezdte el tanítani a magyar nyelvet fizetség nélkül. Az ösztönzésre létrejött Magyar Társaságról ld. *Dobri Mária: A Szombathelyi Magyar Társaság a királyi bölcseleti líceumban. 1823–1836.* In: *Iskola és társadalom. A Zalaegerszegen 1996. szeptember 5-6-án rendezett konferencia előadásai.* Szerk. Sasfi Csaba. Zalaegerszeg, 1997. 187–194. p. (Zalai gyűjtemény; 41.)